
УДК 811.161.2

Мацей Рак (м. Краків, Польща)

РУТЕНІКА В ЗІБРАННЯХ АНТРОПОЛОГІЧНОЇ КОМІСІЇ ПОЛЬСЬКОЇ АКАДЕМІЇ МИСТЕЦТВ *

Мета статті полягає у презентації колекції українських рукописів (рутеніки, рутеніків), які збрала Антропологічна Комісія Польської Академії Мистецтв (ПАМ). Ці матеріали, досі не опубліковані, стосуються української мови, її говорів і народної української культури. З певністю можна твердити, що ці рукописи зацікавлять мовознавців (фразеологів, діалектологів, дослідників історії української мови), етнологів і навіть літературознавців.

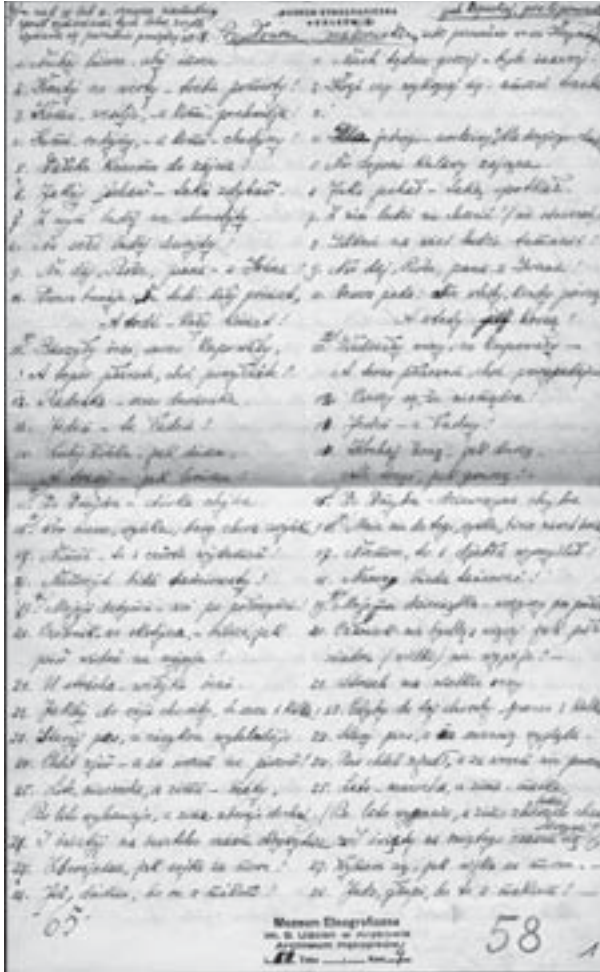
Ключові слова: *рутеніка в Польщі, історія народознавства, Польська Академія Мистецтв.*

Цією статтею продовжую тематику, започатковану в тексті «Рутеніка в зібраннях Архіву Етнографічного музею ім. Северина Удзелі в Кракові» [9]. У згаданій доповіді я розглянув лише чотири рукописи із зібрання українських архівних документів ¹: 1) Pruszyński, Przysłowia używane na Wołyniu; 2) Felicja Koskówna, Przysłowia małopolskie zebr. przeważnie we wsi Krzysztofówka, gub. Kijowskiej, pow. Lipowieckiego; 3) Ruskie pieśni po rusku pisane (ze wsi Krasne), автор невідомий; 4) Rusini — Łemki, pow. Gorlice i Grybów. Zwyczaje i poglądy dotyczące się stosunków pomiędzy rodzicami i dziećmi. У нинішньому тексті подаю результати пошуку, здійсненого в Архіві Науки Польської Академії Наук (далі — ПАН) і Польської Академії Мистецтв (далі — ПАМ) у Кракові. Ця інституція зберігає зібрання, дотичні польської історії і культури від початку XIX ст., сягаючи

---

¹ У цьому описі я оминув важливий рукопис із царини лемківської і бойківської антропонімії авторства Северина Удзелі: *Nazwiska rodowe u Bojków i Lemków (gmina Horodek — powiat Lesko, gmina Hoczew — powiat Lesko, Bogusza)*, 1917, sygn. ME II/613.

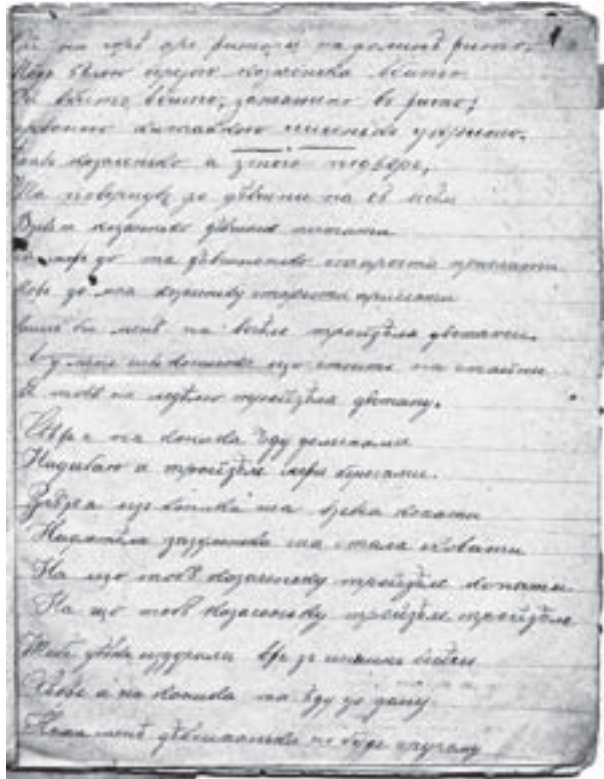
* Переклад з польської мови Євгенії Карпіловської (Київ).

Сторінка рукопису: Felicja Koskówna. Przysłowia małopolskie zebr. przeważnie we wsi Krzysztofówka, gub. kijowskiej, pow. lipowieckiego. Зібрання Архіву Етнографічного музею ім. Северина Удзелі в Кракові, sygn. II/59.

корінням діяльності основанийо в 1815 р. Наукового Краківського Товариства, яке в 1872 р. було перетворено на Академію Мистецтв (далі – АМ) (від 1919 р. – Польська Академія Мистецтв).

У зібраннях Архіву Науки серед інших містяться матеріали з історії та культури народів, які населяли I і II Річ Посполиту, і, звичайно, українців. Ці зібрання почали активно формувати від 70-х років XIX ст., коли завдяки діяльності новостворених наукових інституцій, зокрема Академії Мистецтв, пожвавилися етнографічні дослідження на польських землях. Вивчення та опис народної культури давньої Речі Посполитої були одними із основних завдань діяльності Академії і створеного в 1894 р. Народознавчого Товариства. До складу Академії на початку входили три відділи: (I) Філологічний, (II) Історико-Філософський і (III) Математико-Природничий. Частиною відділу III була Антропологічна Комісія, створена в 1873 р. З неї у 1926 р. виділилася

Сторінка рукопису «Ruskie pieśni po rusku pisane (ze wsi Krasne)», автор невідомий, 1875. Зібрання Архіву Етнографічного музею ім. Северина Удзеля в Кракові, sygn. II/484.

міжвідділівська Етнографічна Комісія². Першим головою Антропологічної Комісії був Юзеф Маєр, після нього цю функцію послідовно виконували: Ян Нечислав Бодуен де Куртене, Люціян Малиновський, Наполеон Цибульський, Казимир Костанецький і Ян Міхал Розвадовський. Я.М. Розвадовський був також першим головою Етнографічної Комісії, в якій потім ці функції перейняли Владислав Семкович і Казимир Добровольський. Першим секретарем Антропологічної Комісії був Ізидор Коперницький, а по ньому — Роман Завілинський і Северин Удзеля, а секретарем Етнографічної Комісії — Ян Станіслав Бистронь [1: 72, 75–78]. Цей перелік показує, як багато видатних дослідників (мовознавців і етнологів) було заохочено до діяльності Комісії. Від початку Антропологічну Комісію було поділено на три секції: археологічно-антропологічну, фізичної антропології та етнології, цією останньою керував Оскар Кольберг. Для того щоб полегшити і вдосконалити збирання народознавчих матеріалів, уже в 1874 р. Ян Непомуцен Садовський підготував «Інструкцію для дослідження народних

² Історію та структуру Академії Мистецтв докладно описали Ян Гулевич [3] і Юліан Дибец [2].

властивостей» [13], а три роки пізніше подібну працю опублікував І. Коперницький [5]. У цих інструкціях було підкреслено, що предмет народознавчих досліджень становлять: будівництво, одяг, говір, музика, фольклор (поезія, пісні) і обрядовість. Одним із завдань Комісії було опрацювання етнографічної карти Галичини, для чого теж мали прислужитися вже згадані інструкції, адже досліджувалися не лише польські, а й українські села. Крім цієї загальної, масштабно окресленої мети, у часописах під патронатом Антропологічної Комісії («Зібрання відомостей до антропології краю» («Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej» (т. 1–18, 1877–1895), «Антропологічно-археологічні та етнографічні матеріали» («Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne» (т. 1–19, 1896–1919), «Антропологічно-археологічні та етнографічні праці та матеріали» («Prace i Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne» (т. 1–4, 1920–1925) видано десятки наукових статей з народознавчих проблем, а також з української тематики. Особливо нею був зацікавлений І. Коперницький [6; 7]. Крім статей, стараннями Комісії вийшли друком кілька більших праць, з дотичних України варто тут згадати передусім «Волинь» О. Кольберга [4].

Частина праць, що надійшли до Антропологічної комісії, залишилася в рукописах. У цій статті я хотів би наблизити до читачів саме ці неопубліковані українські зібрання³. Розгляну лише ті архівні документи, мовою яких є українська мова або її говори. Оминаю польські тексти про Україну, а також листування з українськими дослідниками польською мовою. Такий вибір продиктовано тим колом, до якого я звертаю свою статтю — бачу у ньому передусім філологів (істориків мови та діалектологів), а також українських фольклористів.

Архівні документи, про які мова, до 80-х років ХХ ст. зберігалися в Архіві Етнографічного музею ім. Северина Удзелі в Кракові (як депозит) і в Краківському Архіві ПАН. Друга з названих інституцій як спадкоємиця ПАМ в 1986 р. з'єднала в один фонд архівні матеріали Антропологічної та Етнографічної Комісії АМ і ПАМ. Краківський Архів ПАН у 2002 р. перетворено на Архів Науки Польської Академії Наук і Польської Академії Мистецтв у Кракові.

Що є спільним для обговорюваних зібрань українських документів?

1. Їх було сформовано до 1939 р., або тоді, коли в кордони Польщі входили населені переважно українцями воєводства Львівське, Станіславське, Тернопільське і Волинське. Треба додати, що в цих колекціях містяться матеріали зі східної України, хоча й нечисленні.

2. Переважно ці тексти були записані латинською абеткою, модифікованою для фонетики української мови та її говорів. Так сталося, напевно, з кількох причин, передусім тому, що особи, які збирали ці

³ Оминаю проте, наприклад, рукопис «Український народ» («Lud ukraiński») Антонія Новосельського [8] з увагами до нього О. Кольберга, оскільки ця праця вже вийшла друком.

матеріали (були це переважно вчителі) в офіційних контактах послу-гувалися польською мовою, і для того, щоб розширити коло потенцій-них читачів, для запису українських говорів вони вжили латинську абетку. Важливим приводом було також те, що рутеніку збирали для Антропологічної Комісії АМ, для цього її споряджали коментарями польською мовою, записували з використанням латинської абетки або навіть тлумачили по-польськи. Цих орфографічних прийомів, утім, не можна пов'язувати з намірами в ХІХ ст. Йосипа Лозинського чи Йо-зефа Їречка випрацювати українську латиницю. Обговорювані ру-кописи записано по-різному, чи не кожен інакше, а це доводить, що їх автори не дотримували засад, запропонованих вищезгаданими мово-знавцями.

3. Автори цих рукописів, хоча й підписалися своїм іменем і прізви-щем або лише прізвищем, незнані, нічого про них докладно не відомо. Часто також нічого не опублікували, а те, що написали, й надалі лиша-ється в рукописі.

Українські рукописи, зібрані Антропологічною Комісією, подаю далі з огляду на їхню тематику.

Прислів'я

В «Інструкції...» Садовського [13] однією з тем були прислів'я, і це не дивує, оскільки в зібраннях Антропологічної Комісії АМ знаходимо ко-лекції прислів'їв з різних частин Польщі, часом доволі багаті. Це відпо-відає зрештою загальній тенденції, яку можна зауважити в матеріалах досліджень, здійснюваних народознавцями на зламі ХІХ і ХХ ст., — вони нотували не лише окремі слова у вигляді словничків, а й також уживання цих слів в так званих *мовних формах*, або відтворюваних кон-струкціях. Такими *мовними формами* часто були прислів'я. У зібраннях Комісії зберігаються 5 рукописів з українськими прислів'ями.

- 1) Wanda Malinowska, *Przysłowia używane w Kurdyńowcach*, кінець ХІХ ст., 63 прислів'я на 4 сторінках, sygn. PAU–29a, XLVII.
- 2) Bolesław Popowski, *Przysłowia ukraińskie*, 90-і роки ХІХ ст., 54 прислів'я на 4 сторін-ках, sygn. PAU I–29a, LX.

На першому аркуші останнього з цих рукописів натрапляємо на примітку, що надіслав його Р. Завілинський, секретар етнологічного відділу Антропологічної Комісії.

- 3) Zofia Rokossowska⁴, *Przysłowia z Jurkowszczyzny, p[owiat] Звягель*⁵, кінець ХІХ ст., 414 прислів'їв, sygn. PAU I–29, LVI.
- 4) Lucyna Stadnicka, *Przysłowia, ok. Niemirowa, Braclawszczyzna, Podole*, кінець ХІХ ст., 147 прислів'їв, sygn. PAU I–29a, LXIX.
- 5) Michalina Tomaszewska, *Przysłowia ludu ruskiego*, р. 1886, 138 прислів'їв на 8 сторінках, sygn. PAU I–29a, LXXII.

⁴ З. Рокосовська є авторкою двох опублікованих статей: про українські казки [12] і в галузі етноботаніки [11]. На зібраному З. Рокосовською матеріалі статтю підготував також І. Коперницький [6].

⁵ Звягель — давня назва Новограда-Волинського, змінена указом Катерини ІІ в 1796 р.

Пісні

Пісні становлять найчисленніший рукописний матеріал Антропологічної Комісії. У певний час настало навіть пересичення зібрання таких текстів, з чого здавали собі справу редактори народознавчих видань — більшість статей про пісні не розширювала знання про народну творчість. І. Коперницький, редактор «Зібрання відомостей до антропології краю», в листах до С. Удзели просив його, щоб той, готуючи свої статті до друку, відмовився від подання малооригінальних пісень або значно зменшив їхню кількість [10].

1) Ks. J. Leszczyszak, *Pieśni Łemków*, sygn. PAU I–29, XLIII.

Цей рукопис надіслав Іван Франко разом з 2 листами до проф. Єжи Лащука. З листів дізнаємося, що І. Франко одержав ці пісні від ксьондза Я. Лецишака (пробощ у Біличні, Грибівський повіт), вони були записані *по-руськи* і він переписав їх латинською абеткою. І. Франко додав також, що у нинішньому вигляді пісні не надаються до друку⁶. Листи споряджено датами 02.02.1889 та 07.02.1889. У цьому збірнику, що налічує 40 сторінок тексту, пісні поділено на групи з огляду на ритміку: 1) 60 пісень у розмірі 4 + 4; 2) 5 пісень в розмірі 5 + 3; 3) 165 пісень, які складають *тваринний епос*; 4) 8 лемківських краков'яків.

2) W. Malinowska, *Kołyśanki, żniwiarskie pieśni, jańki, szczudrówki*, кінець XIX ст., sygn. PAU I–29a, XLVII.

3) N. Neyman, *Bondariwna. Ballada o córce bednarza z Łucka i o starości kaniowskim. Kartka z literatury ludowej rusińskiej*, разом з нотним записом, 10 лютого 1892, Вінниця, sygn. PAU I–29, LIII.

Цей рукопис налічує 46 сторінок, до Антропологічної Комісії його надіслав Ян Карлович, який в 1887–1897 рр. був редактором «Вісли», варшавського часопису, який публікував праці з проблем народознавства. Можна припустити, що Н. Нейман вислав рукопис «Бондарівни» до «Вісли» з проханням опублікувати його, проте без успіху.

4) Z. Rokossowska, *Pieśni ze wsi Jurkowoszczyzny*, кінець XIX ст., 228 пісень на 143 сторінках, sygn. PAU I–29, LVI.

5) Z. Rokossowska, *Pieśni z nad Horynia okolice miasta Równego*, кінець XIX ст., 42 пісні на 23 сторінках, sygn. PAU I–29, LVI.

6) Z. Rokossowska, *Pieśni, wieś Zabożycze nad Sluczą, powiat zwiahelski*, кінець XIX ст., 37 пісень на 25 сторінках, sygn. PAU I–29, LVI.

7) L. Stadnicka, *Pieśni, ok. Niemirowa, Braclawoszczyzna, Podole*, кінець XIX ст., 111 пісень, sygn. PAU I–29a, LXIX.

8) M. Tomaszewska, *Szczudrówki i pieśni żniwiarskie*, г. 1883, 14 пісень на 5 сторінках, sygn. PAU I–29a, LXXII.

9) Tadeusz Węclewski, *Pieśni huculskie z Pistynia (koło Kosowa) i okolicy*, р. 1900, 42 сторінки, sygn. PAU I–29a, XXCII.

10) Natalia Zimmerowa, *Pieśni ruskie, 80-i роки XIX ст.*, 250 сторінок разом з нотним записом, sygn. PAU I–29a, XXCVI.

⁶ Орест Зілінський, відомий філолог, син проф. Івана Зілінського, у часописі «Наше слово» (1973, числа 35-41), який виходить у Варшаві, опублікував короткий зміст цього рукописного збірника і 10 балад з нього зі своїми коментарями (*прим. перекл.*).

Монографії

Монографічний характер має лише одна праця — Józefa Moszyńska, *Kilka słów o nadzwyczajnościach z Michalówki, pow. skwirski*, кінець XIX ст., 36 сторінок, sygn. PAU–29a, XLVII.

Родинні обряди

Z. Rokossowska, *Wesele pieśni (z Jurkowszczyzny)*, кінець XIX ст., 113 пісень на 47 сторінках, sygn. PAU I–29, LVI.

Календарні обряди

V. Popowski, *Zabobony i pieśni wielkanocne z Zalewańszczyzny*, кінець XIX ст., 11 пісень на 14 сторінках, sygn. PAU I–29a, LX.

Магія, вірування

1) L. Stadnicka, *Zamawiania, ok. Niemirowa, Braclawszczyzna, Podole*, кінець XIX ст., sygn. PAU I–29a, LXIX.

2) Michalina Tomaszewska, *Czary, zabobony i podania ludowe (czortkowskie, stryjskie, drohobyckie)*, дата відсутня, sygn. PAU I–29a, LXXII.

Казки, легенди

1) Lippoman, *Bajki ukraińskie*, дата відсутня, 12 сторінок, sygn. PAU I–29, XLIII.

Цей рукопис погано зберігся, зблідлі чорнила значно ускладнюють читання, а в деяких місцях навіть його унеможливають.

Короткий огляд українських рукописів, зібраних в Архіві Науки ПАМ і ПАН, переконує в тому, що ці матеріали становлять цінність і що варто їх опрацювати. Без сумніву, корисним для дослідників з різних галузей було б видання цих рукописів з відповідним науковим коментарем. Варто підкреслити, що в краківських архівах і інституціях знаходиться значно більше праць такого роду.

1. *Bieńkowski W.* Badania etnograficzne Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie oraz Komisji Etnograficznej Polskiej Akademii Umiejętności, „Lud”, 1967. — T. 51. — S. 71–81.
2. *Dybiec J.* Polska Akademia Umiejętności 1872–1953, Kraków, 1993.
3. *Hulewicz J.* Polska Akademia Umiejętności 1873–1948, Kraków, 1948.
4. *Kolberg O.* Wołyń, Kraków, 1907.
5. *Kopernicki I.* Wskazówki dla robiących spostrzeżenia antropologiczne i etnograficzne w górach, „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego”, 1877. — T. 2. — S. 109–113.
6. *Kopernicki I.* Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu. Z materiałów zebranych przez p. Zofię Rokossowską we wsi Jurkowszczyźnie w powiecie zwiahelskim, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej”, 1887. — T. 11. — S. 130–228.
7. *Kopernicki I.* O góralach ruskich w Galicji. Zarys etnograficzny według spostrzeżeń w podróży, odbytej w końcu lata 1888 r., „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej”, 1889. — T. 13. — S. 1–34.
8. *Nowosielski A.* Lud ukraiński. Jego pieśni, bajki, podania, klechdy, Wilno, 1857.
9. *Rak M.* Rutenica w zbiorach Archiwum Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie, Мовні і концептуальні картини світу. — К., 2012. — Вип. 39. — С. 226 — 232..
10. *Rak M.* Listy Izydora Kopernickiego do Seweryna Udzieli z lat 1887–1891. ...2012 [w druku].
11. *Rokossowska Z.* O świecie roślinnym wyobrażenia, wierzenia i podania ludu ruskiego na Wołyniu we wsi Jurkowszczyźnie, pow. zwiahelskim, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej”, 1889. — T. 13. — S. 163–199.

12. *Rokossovaska Z.* Bajki (skazki, kazki) ze wsi Jurkowszczyzny (powiatu zwiahelskiego, guberni wołyńskiej), „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne”, 1897. — T. 2. — S. 14–118.
13. *Sadowski J. N.* Instrukcja do badania właściwości ludowych, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego AU”, 1874. — T. 1. — S. 40–45.

Matsei Rak (Krakiv, Poland)

RUTHENICA IN COLLECTION OF COMMISSION ON ANTHROPOLOGICAL THE POLISH ACADEMY ARTS OF SCIENCES

This article aims to present ruthenica collected by the Commission on Anthropological the Polish Academy Arts of Sciences. These manuscripts have not yet been published, relate to the language, dialects and Ukrainian folk culture. Certainly these texts will intrigue linguists (research the phraseology, dialectology and history of the Ukrainian language), ethnologists, and even literary.

Key words: ruthenica in Poland, history of ethnography, the Polish Academy Arts of Sciences

Мовна мозаїка

А ХТО, ХТО В КОНЧІ-ЗАСПІ ЖИВЕ?

Сьогодні власні географічні назви **Конча-Заспа** й **Пуща-Водиця** асоціюються переважно з елітними будинками та їхніми мешканцями. Проте в передаванні цих назв помітні розбіжності, пор.: *Стало відомо, хто з чиновників живе на держдачах **Конча-Заспи** та **Пуща-Водиці*** (tsn.ua); *Елітні вілли **Конча-Заспи** будуть затоплені весняною повінню* (tsn.ua); *Кабмін подарував Ступці будинок у **Конча-Заспі*** (День, 27 грудня 2011 р.); *Нові споруди Олімпійської бази в **Конча-Заспі** будуватимуть за світовими стандартами* (Урядовий портал, 4 жовтня 2011 р.); *Збірна Швеції під час чемпіонату Європи з футболу 2012 року буде проживати в готелі «Платіум» в **Конча-Заспі*** (Comments.ua). *Міноборони хоче повернути землі у **Конче-Заспі**, продані міністром Грищенком* (Comments.ua).

А як правильно утворювати відмінкові форми назв **Конча-Заспа** і **Пуща-Водиця**? Відповідь знаходимо в «Українському правописі» (§112, п. 5), де зазначено, що власні географічні назви, які складаються з двох-трьох іменників, потрібно відмінювати лише в другій частині (пор.: *Івано-Франківськ — Івано-Франківська, (в) Івано-Франківську та ін.*), крім назв *Конча-Заспа та Пуща-Водиця* (пор.: *Конча-Заспа, Кончі-Заспи, Кончі-Заспі, Кончу-Заспу, Кончею-Заспою, (у) Кончі-Заспі, Конче-Заспо; Пуща-Водиця, Пущі-Водиці, Пущу-Водицю, Пущею-Водицею, (у) Пущі-Водиці, Пуще-Водице*).

Отже, згадані на початку речення правильно подати так: *...хто з чиновників живе на держдачах **Кончі-Заспи** та **Пущі-Водиці**; Елітні вілли **Кончі-Заспи**...; ...будинок у **Кончі-Заспі**; Нові споруди Олімпійської бази в **Кончі-Заспі**...; Збірна Швеції ... буде проживати в **Кончі-Заспі**; Міноборони хоче повернути землі у **Кончі-Заспі** ...*

Ніна Горголюк